

ЛИЧНОСТТА НА УЧЕНИЯ

(Акад. Д. С. Лихачов на 80 години)

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

Осемдесетте години в живота на един учен са време на пълно разгръщане на творческите сили, на богата творческа жътва, на широко признание на научното му дело. Не бих казал, че това са години на радостна почивка, защото за човека на науката почивката няма нито нормален, нито задължителен срок. Още по-малко може да се говори за залез, защото неутолимата жажда за научна работа не познава умората и досадата. Спомням си един разговор с проф. Михаил Арнаудов. Пред стотната си година той ми каза: „Имам материали и планове за изследвания за още сто години.“ Отвърнах му: „Убеден съм, че ако доживеете до двеста години (пожелавам Ви го), ще кажете същото: имам работа за още сто години.“ Проф. Арнаудов се усмихна: „Сигурно сте прав...“

В тези дни мисля за Дмитрий Сергеевич Лихачов — не само за огромното дело, което е извършил, за изключителната ерудиция, която притежава, за удивително надарената му личност — и то не само в една научна област, за блясъка на неговата мисъл, която непрекъснато дълбае, анализира, подрежда факти, наблюдения, хрумвания, за умението му да вижда връзката между явленията, да обобщава, да търси хармонични цялости в света. И още една необикновена дарба — научното въображение, с което често достига до големи научни прозрения — помага му да живее едновременно в миналото, настоящето и бъдещето.

Осемдесетте години на акад. Д. С. Лихачов ни дават възможност да огледаме дългия му плодотворен път. Известни са широките интереси на учения и все пак той има няколко области, в които е стигнал до капитални научни резултати: историята на старата руска литература, средновековната култура на Европа, теорията на литературата и естетиката, текстологията, фолклористиката, взаимоотношенията между литературата и пластичните изкуства. Няма да разглеждам научното съдържание на неговите трудове, които с богатството на идеите си имат фундаментално значение в развитието на славянската и световната филологическа наука. Ще отбележа само няколко заглавия: „Националното самосъзнание на древна Русия“ (1945); „Руските летописи и тяхното културно-историческо значение“ (1947); „Възникване на руската литература“ (1952); „Човекът в литературата на древна Русия“ (1958); „Текстология (Върху материал на руската литература от X—XVII в.)“ (1962); „Културата на Русия от времето на Андрей Рубльов и Епифаний Премудри“ (1962); „Поетика на старата руска литература“ (1967); „Развитие на руската литература през X—XVII в.“ (1973); „Велико наследство. Класически произведения на литературата на древна Русия“ (1975); „Слово о полку Игореве“ и културата на неговото време“ (1978); „Староруското художествено наследство и съвременността“ (заедно с В. Д. Лихачова, 1971); „Староруският смях“ (заедно с А. М. Панченко, 1976) и др. Част от тези книги имат по няколко издания; някои от тях са преведени на чужди езици. Основното

съдържание на тези забележителни научни трудове е добре познато на българския читател от обемистия том „Големият свят на руската литература“, излязъл на български в 1976 г. Познати са също изследванията на Д. С. Лихачов, които засягат пряко проблеми на българската литература. Отношението на съветския учен към високите постижения на нашата стара литература намери ярък израз в доклада му „Предната отбрателна линия на българската държава на духа“, прочетен в 1981 г. на Първия международен конгрес по българистика в София.

Акад. Д. С. Лихачов продължава все така енергично и всеотдайно изследователската си работа и днес — в своята зряла възраст; и днес неговите идеи се посрещат с интерес и вълнение.

Искам да обрна внимание на една особена проява в творческата дейност на бележития съветски учен през последните години. Акад. Лихачов издаде няколко книги, които далеч разширяват границите на неговите научни занимания и извеждат необикновената му личност в широката сфера на духовния и обществен живот на неговата родина. Ученият все по-силно разгръща една особеност на своята богата душевност — поставя пред най-широка обществена аудитория въпроси, тясно свързани с изискванията и нуждите на времето, без да изневерява на своето призвание на изследовател. В своята дейност и в своите схващания акад. Лихачов все по-често обединява учения с общественика, все по-темпераментно разкрива размислите, наблюденията и вълненията на гражданина и човека. Свидетелство за това са някои от книгите на Д. С. Лихачов от последните десет години: „Бележки за руското“, „Поезия на парковете“, „Литература, реалност, литература“, „Миналото — за бъдещето“ („Прошлое — будущему“), „Писма за доброто и прекрасното“ (публикувана на български през 1986 г.). Към тях трябва да се прибави и книгата на българската журналистка Калина Канева „Симетрия на времето. Срещи и разговори с академик Дмитрий Лихачов“ (1984).

Трудно е да се предаде богатото съдържание на новите книги на Д. С. Лихачов. Те не са откъснати от науката; някои от тях направо решават научни проблеми. Но основната им задача е да разкрият многогодишния жизнен и научен опит, зрелостта и мъдростта на мислещия човек, дълбоката любов към хората, родината и човечеството. Обхватът на тези книги е твърде широк, съдържанието им мъчно може да бъде преразказано в общ осведомителен план, защото силата на тези размисли, изследвания, очерци, беседи е не само в системата от понятия, но и в тънкостта на изказа, в индивидуалните езикови отсенки, в стиловите особености, които носят дълбочината и поезията на виждането и благородството на духа. Мислите и вълненията намират пряк път до читателя, въздействуват като непосредна беседа, като лично докосване. Представя интерес и жанровото оформяне на материала в тези книги. Една от книгите е изградена върху писма. Лихачов обяснява: „За беседите си с читателите избрах формата на писма. Тази форма, разбира се, е условна. В читателите на писмата аз виждам свои приятели, което ми позволява да пиша непринудено.“ Другаде много често се използват интервюто, беседата с неколцина, диалогът. Своето място имат и мемоарните моменти — не само в автобиографична насока, но и в очерците за отделни учени (В. П. Адрианова-Перетц, А. С. Орлов, Н. И. Конрад и др.). Акад. Лихачов прибегва и към отделните мисли и сентенции — в една от книгите му те са събрани в специална рубрика. Твърде голям брой сентенции могат да се извадят от статии, очерци, беседи и т. н.

Последните книги на акад. Лихачов са предназначени за различни групи читатели. При книгата „За руското“ читателите са главно руски, съветски хора. Авторът говори за корените на руската култура, за руския народ, за руската земя, за руската природа. Това личи и от отделните заглавия: „Руската природа и руският характер“, „За руската пейзажна живопис“, „Природата на Русия и Пушкин“, „Природа, извор. Родина, просто доброта“, „Природа и доброта“, „Простори и пространства“. Д. С. Лихачов е дал израз на дълбоката си любов към всичко светло и прекрасно, с което е свързан образът на руската родина. Но това не е абстрактна любов, а дейна

грижа за родината, за съхранението на красотата на природата, за запазване на културата, за извисяване на патриотичното чувство. Затова авторът може да напише и статията „Екология на културата“, да защити градините, парковете, паметниците на изкуството, да противопостави патриотизма на национализма, да се възхити не само от руската природа, но и от природата на другите страни (в това отношение и от българската природа, от старите български столици Плиска, Преслав и Търново). За Лихачов руското е най-тясно свързано с общочовешкото.

Книгата „Писма за доброто и прекрасното“ е обърната към младите поколения и до голяма степен към българската младеж, защото, както сам авторът признава, идеята за тези писма е възникнала въз основа на една покана на в. „Антени“. Книгата ни въвежда в света на моралните ценности. Това не е абстрактна, досадна дидактика, система от морални правила, сбор от нравоучителни сентенции. Това е книга жива и непосредна, непринудена беседа, своеобразна изповед — и същевременно призив за духовно извисяване на човека. Не става дума само за „чисти“ морални проблеми („Голямото в малките неща“, „Животът — най-голямата ценност“, „За възпитанието“ „За добрите и за лошите влияния“ и т. н.), но и за общи въпроси на културата: книгата, изкуството, културните паметници, парковете и градините, изкуството на сло-вото и филологията и др. Ерудиция, философия, личен жизнен опит, нравствен кодекс, любов към природата и родината, към доброто и прекрасното се сливат в едно.

И тук поразява широтата на погледа на учения, националната търпимост, идеята за единството между родния кръгзор и големите космически пространства. Акад. Лихачов пише: „Любовта към родния край, към родната култура, към родното село или град, към родната реч започва от малкото — от любовта към своето семейство, към своето жилище, към своето училище. Постоянно разширявайки се, тази любов към родното преминава в любов към своята страна — към нейната история, нейното минало и настояще, а след това към цялото човечество, към човешката култура. Истинският патриотизъм — това е първата степен към действияния интернационализъм. Когато искам да си представя истинския интернационализъм, аз си въобразявам, че гледам на нашата Земя от мировото пространство. Мъничка планета, на която ние всички живеем, безкрайно скъпа нам и така самотна сред галактиките, отделчени една от друга с милионни светлинни години!“

Към съдържанието на двете разгледани книги се доближават и беседите, диалозите и пътните впечатления в „Симетрия на времето“. Там материалът е свързан преди всичко с България. Акад. Лихачов дава израз на своя интерес и любов към българската култура, земя, минало, съвременни стремления; пътувайки из страната, той търси да опознае не само природата и историческите паметници, но да види хората, да проникне в нашия съвременен духовен свят. Неговите впечатления и наблюдения са не само негово познание, но ако вникнем добре в тях — и наше себепознание.

Книгите „Литература, реалност, литература“ и „Миналото — за бъдещето“ имат предимно литературоведски характер. В първата Д. С. Лихачов развива своите идеи за „конкретното литературознание“, чрез което може да се изясни една основна особеност на литературата — като отражение на живота и преобразение на реалността, като път от реалността на бита към реалността на историческото развитие, от живота на писателя към реалността на самата литература. Лихачов поставя въпроса за точността на литературоведското изследване. Литературата е многообразно и сложно явление. Читателят и изследователят навлизат в нея по свой личен път. Тук се отразява личността на изследователя, проявяват се неговите лични увлечения и предразположения. Познавач на средновековната култура, в тази книга Лихачов насочва вниманието си към руската литература на XIX и XX в. — от Пушкин, Достоевски и Лесков до Блок, Ахматова и Пастернак. Тъкмо в този поглед на учения към новото и съвременното се открива широтата на неговата естетическа чувствителност и отново изниква проблемът за дълбоката връзка между минало и настояще — дори във виждането и възприемането на един изследователски ум.

От тази констатация лесно може да преминем към обемистия том „Миналото — за бъдещето“. В неговия център е личността на изследователя изобщо. Това е свособразен отчет на учения — което е в духа на серията, в която книгата е включена: „Наука, мироглед, живот“. Отчета си авторът изгражда не само чрез поглед към своя собствен научен път, но и чрез примера на своите „по-стари“ другари, съратници и учители. Задачата е „научната дейност да се разгледа в единство с обществената дейност“. И Лихачов продължава: „Тези очерци са написани по разни случаи и с различна степен на проникване в същността на взаимоотношенията на живот, характер, мироглед и научна дейност на учения, но с един стремеж да се представят най-характерните черти на учения като човек, изследовател и, когато това се удаде, като педагог, възпитател на по-младото поколение научни работници.“

Книгата започва с обширна статия — „Формиране на научните интереси“, — в която се разкрива пряко личността на Лихачов; характеристиката на човека на науката по-нататък минава през спомените и очерците за редица учени, през оценката на техни трудове и достига до поставянето на обществени въпроси, какъвто е вечният въпрос за съхраняване на паметниците на изкуството. По този начин се продължава темата „за руското“; отново Лихачов проявява големите си познания в областта на поезията, живописата, музиката, архитектурата. Взета в своята цялост, това е наистина книга за учения академик Лихачов, повдигнал завесата на своята биография, разкрил пред читателя личния си път в науката.

Само на пръв поглед може да звучи като изненада в творчеството на историка на средновековната култура и филолога книгата „Поезия на парковете“ („Поезия садов. К семантике садово-парковых стилей“, 1982). Всъщност книгата продължава научния интерес на Д. С. Лихачов към паметниците на културата в миналото и настоящето. Този интерес има и една силна съвременна обществена струя — битката срещу тяхното унищожаване, борбата за тяхното съхраняване. Да се напише книга за парковете от един литературен историк е риск, но Лихачов определя точно задачата си: „Тази книга не е история на градините и не е описание на отделни произведения на парковото изкуство. Това е опит да се пристъпи към парковите стилове като към проява на художественото съзнание на тази или онази епоха, на една или друга страна.“ Задачата е поставена с голям теоретически и исторически замах и е изпълнена на най-високо научно равнище. Книгата е резултат на много сериозни изследователска работа, на широка култура и точни знания, на изключителното умение да се намира връзката между естетическите търсения и художествените явления върху плоскостта на всички изкуства и да се разкрива единството на света. Лихачов отбелязва: „Историята на парковото изкуство е свързана по най-тесен начин с другите изкуства и особено с поезията и пейзажната живопис.“ Проследявайки семантиката на парковото изкуство, свързвайки го с другите изкуства и с философията, авторът заключава: „Паркът бавно е променял своето предназначение, а заедно с промяната на предназначението в парка са се явявали и нови „значения“ — значения предимно от емоционален порядък.“ Лихачов минава от стара Русия и средновековието към Ренесанса, барока, класицизма, рококо, романтизма в европейски обхват, обаче навсякъде запазвайки връзката с руската действителност. Чудесно издадена, богато илюстрирана, книгата „Поезия на парковете“ е пиришество на духа; прочитът ѝ представя истинско естетическо преживяване. Тя заслужава да бъде преведена на български. Може би никъде така релефно, дълбоко и убедително не е разкрит духовният свят на богатата и тъй привлекателна личност на Д. С. Лихачов. Щастие е, че ние, съвременниците на бележития светски учен, можем непосредно да се потапяме в духовната атмосфера, която създава.

Целта ми не бе да правя анализ на последните трудове на акад. Д. С. Лихачов, а само да потърся в тях яркото отражение на личността на автора им, една живо вълнуваща личност. Трудно е да се намери обединяваща формула за личността на акад. Лихачов. Но бих подчертал — покрай изключителното творческо и художническо богатство — още една важна черта — нравствения патос. Неслучайно на последния конгрес на съветските писатели в Москва поетът Андрей Вознесенски нарече акад. Лихачов „съвест на нашата интелигенция“.